

ГОВОРНА КАРАКТЕРИЗАЦИЈА ЛИКОВА У БОЈОВНИЦИМА И БЈЕГУНЦИМА БРАНКА ЋОПИЋА

Сажетак: Говорна карактеризација ликова важан је сегмент анализе прозних и драмских књижевноумјетничких текстова. У раду се, на примјеру Ћопићеве збирке *Бојовници и бјегунци*, са лингвостилистичког становишта разматра како аутор различитим типовима онеобичајених језичких форми које уноси у говор својих ликова приказује њихово поријекло, природу и осјећања.

Кључне ријечи: Бранко Ћопић, *Бојовници и бјегунци*, говорна карактеризација, ауторски говор, туђи говор, (фоно)стилеми

1. Након збирке *Под Грмечом* (1938), Бранко Ћопић је објавио и другу збирку, *Бојовници и бјегунци*¹ (1939). Оно што разликује ову збирку од прве јесте нешто другачија тематика, али и то што се састоји из два кохерентна циклуса – *Насрадин-хоџа у Босни и Делија Мартин*.² Како уочава Ана Ћосић Вукић,³ у оба циклуса конструктивни принцип приповедања заснива се на супротности између лика и света, тј. његове представе о стварности која је идеализована или измаштана“ (Ћосић Вукић, 2006: 70). У литератури је изнијето запажање да наслов збирке није у складу са карактерним особинама ликова (в. нпр. Novaković, 1981: 114, Марјановић, 2003: 103). Међутим, то што га је Ћопић задржао и приликом објављивања каснијих издања потврђује да је наслов пажљиво изабран и да, као такав, најбоље одсликава везаност ликова за земљу с једне стране и непрестану жељу за бјекством с друге. Оваква осјећања Ћопићевих ликова условљена су свакако њиховим социјалним положајем. Доминантни кохезиони чинилац у оба циклуса ове збирке новела³ јесте главни лик. У првом циклусу

¹ Збирка је први пут објављена 1939. године у Београду, у издању Геце Кона, под насловом *Борци и бјегунци*. Ћопићева жеља била је да и то прво издање носи садашњи наслов, под којим се појавила у издању Нолита 1956.

² О циклусу као приповједачкој форми у Ћопићевом дјелу писала је Ана Ћосић Вукић. Доминантни кохезиони чинилац у оба циклуса *Бојовника и бјегунаца*, како она сматра, јесте главни лик, с тим да се због повезивања ових циклуса преко наслова за приповједачку цјелину може рећи да припада заокруженом циклусу (Ћосић Вукић, 2006: 70–71).

³ У литератури се Ћопићеве *Бојовници и бјегунци* углавном сматрају збирком прича (види, нпр., Марјановић, 1982: 42–54; Ћосић Вукић, 2006: 70–71 и др.). У овом раду се, у складу са поетиком модерне новеле, израсле на мопасанско-чеховљевском наслеђеу, збирка назива збирком

су то је лик Насрадин-хоџе, комична фигура старца који је пронашао мјесто у усменом стваралаштву многих народа. Мартин Пеулић, лик из циклуса *Делија Мартин*, близак је лику Насрадин-хоџе, а грађен је коришћењем духа народне приче и психолошких особина Крајишника (Марјановић, 2003: 109–110). Исти хронотоп, сиромаштво и маштање о неком другачијем животу оба Ћопићева лика били су довољни разлози за обједињавање ова два циклуса у једну збирку, чији је језик подређен њиховој говорној карактеризацији.

2. Говорна карактеризација ликова представља важан сегмент анализе прозног или драмског књижевноумјетничког текста (в. Katnić Bakaršić, 2001: 111). Ћопић је свакако један од писаца којима је она својствена. Он чини своје ликове засебнима, пластичнима, живима за читаоце тако што показује како они говоре. Избор лексике, жива, народна фразеологија – све то помаже разумијевању ликова, нарочито главних. Преношењем њиховог говора, аутор их смјешта социолингвистички, јер је познато да лексика, изговор и синтаксички избор који човјек (у књижевноумјетничком тексту – лик) прави допушта примаоцу да створи слику о његовом образовању, поријеклу и социјалном положају (Black, 2006: 63). Сваки говорник, дакле, има неке особености у свом говору. Када је ријеч о књижевноумјетничком тексту, говор ликова (*туђи говор*) ставља се у суоднос са ауторским како би се уочиле његове особине које доприносе самој карактеризацији. То је оно што Бахтин именује као „говор у говору, исказ у исказу, али истовремено и говор о говору, исказ о исказу“ (Bahtin, 1980: 128). Ауторски и туђи говор, чијим проучавањем се данас бави посебна научна дисциплина, *репрезентологија*,⁴ разликује већ Аристотел у својој теорији о подражавању (*мимесису*), што је и у основи Платонове разлике између *диегесиса* као говора аутора или наратора и *мимесиса* као имитације говора ликова. У збирци *Бојовници и бјегунци*, поред индивидуалне важна је и етничка карактеризација ликова. У првом циклусу Ћопић користи бројне турцизме и неке фонолошке варијантске облике лексема карактеристичне за муслиманско становништво у Крајини, будући да већину ликова и чине муслимани, док су у другом циклусу фоностилемски онеобичајени облици и лексика у великој мјери прилагођени етнолекту Срба, сељака Ћопићевог краја.

3. У овом раду посебна пажња биће посвећена фоностилемима као општим стилским јединицама фоностилистике, тј. фонетски и фонолошки условљеним стилемима, и то у говору ликова⁵, будући да је он подложнији

новела. О проблемима жанровског одређења Ћопићевих текстова исп. Милашин, 2012: 83 и даље, као и тамо наведену литературу.

⁴ О репрезентологији као лингвистичкој (под)дисциплини која се бави анализом туђег говора в. Ковачевић, 1998: 11; 2000: 245; 2012: 13–14, као и тамо наведену литературу.

⁵ „Посматрана ванстилистички, форма фоностилема у туђем говору увијек према стандард-

фоностилемским структурисањима (Ковачевић, 1998: 12), мада су они у Ћопићевим текстовима присутни и у ауторском говору. Јасно је да писац познаје језик свог завичаја веома добро, те се служи њиме активирајући неке дијалекатске особине у својим текстовима, што је потпуно у складу са мишљењем Радивоја Микића да „у књижевностима као што је српска језик књижевности се највећим делом ослања на богатство дијалеката“ (Микић, 2008: 56).

4. У првом циклусу, *Насрадин-хоџа у Босни*, Ћопић је изградио главни лик преузевши из усмене књижевности хоџино име, изглед, нераздвојивост од магарца, док је његов унутрашњи свијет, карактер и етичке принципе (нарочито алтруизам и религијско осјећање) осмислио сам. „Пројектујући Насрадинов ‘рудиментарно племенити лик’, он је од њега створио визионара човекољубља и отвореног филантропа, у коме се добро и зло измирују, а људске противуречности налазе оправдање и разумевање“ (Марјановић, 2003: 104). Већ у првој хоџиној реплици, у којој је приказано како се он правда „кад га салети жена или комшија зашто и за највећих врућина вуче ону стару ћурчину“ (135)⁶, уочљиве су неке од ових особина:

„Ово ми је највриједнији дио одјеће, па ти га не смијем, робе земаљски, нигдје скинути ни оставити – ни у хану, ни у џамији, ни у кавани, ни код рођене куће – све ме некако страх нестаће га; ма да га нико и не дирне, чини ми се, у хаву (ваздух) би се претворио“ (135).

Осим бројних турцизама, од којих за један аутор у загради даје и значење (*хава* – *ваздух*), нестандартног ијекавског облика суперлатива придјева вриједан (*највриједнији* – *највреднији*), у овој реплици важан је етички датив („па ти га не смијем дати“), који указује на блискост са саговорником, али и вокатив *робе земаљски*, јер се помоћу њега истовремено са карактеризацијом лика открива и његово виђење ближњих као „робова земаљских“, што је разумљиво, с обзиром на социјални положај ликова ове збирке.

4.1. Поступком превођења усменог казивања у литерарну прозу, Ћопић уводи новог наратора, једног џематлију, који у форми управног говора даје исцрпну карактеризацију хоџе, то јест објашњава како га виде људи:

„Насрадин-хоџа“, вели, „одавна си наш хоџа и ми те сви поштујемо, али, брате, човјек си некако на своју руку и мимо сав свијет – смије ти се бутум Босна. Па џаба ти што, ево, и под старост дјетињиш, и што ти је драга свака шала и маскара, џаба ти и што волиш попиту, што не приличи ниједном правовјерном а камоли хоџи, али, Насрадин-хоџа, болан, ти не гледаш ко је каква вјера, него

нојезичкој форми представља дијалектизам или колоквијализам. [...] Фоностилемске форме лексеме нису, наиме, пишчеве иновације, него их писац као готове преузима из органског идиома“ (Ковачевић, 1998: 13).

⁶ Сви наводи вршени су према издању датом у списку извора на крају овог рада. Бројеви у загради иза примјера означавају бројеве страница овог извора.

радиш ко да ти је вас дуњалук брат – и Влах, и Шокац, и Чивут. Љутиш Алаха, Насрадин-хоџа, јер нећеш да видиш колика је граница коју је поставио између нас и осталих вјера“ (136).

Прва новела, *На границама*, завршава се поентом, кључном за читав циклус, коју изговара пијани хоџа као одговор својим џематлијама:

„Гдје су међу људима границе? ... Нема у човјеку ни Влага ни Турчина ... постоји само голема људска биједа и невоља једнака и влашка и турска ...“ (139).

4.2. Као што је већ речено, поред индивидуалне, Ћопић остварује и етничку карактеризацију ликова, користећи се притом, између осталог, карактеристичним фонолошким варијантама – фоностилемема. Они се, попут осталих стилема, могу класификовати на основу поступка стилистичке трансформације, који се темеље на четири поступка структурно-семантичког онеобичајења нестилематичних јединица преузета још из античке реторике. То су: *detractio* (одузимање, изостављање), *adiectio* (додавање, умножавање), *transmutatio* (премјештање, пермутација) и *imutatio* (супституција, замјена) (в. Ковачевић, 1998: 14; 2000: 321). С тим у вези, фоностилеми се дијеле на: 1) *детракционе* или *рестриктивне*, 2) *адјекционе* или *простриктивне*, 3) *трансмутационе* или *пермутацијске* и 4) *имутационе* или *супституционалне*.⁷

4.3. *Детракциони* или *рестриктивни фоностилеми* најбројнији су у језику. Настају „редукцијом (елиптирањем) неког елемента из примарног (стандарднојезичког) облика лексеме“ (Ковачевић, 1998: 14). С обзиром на позицију и тип редукованог елемента дијеле се у неколико врста, а за неке од њих примјери се могу наћи и у циклусу *Насрадин-хоџа у Босни*.

4.3.1. *Афереза* је врста рестриктивних фоностилема која настаје изостављањем неке фонеме или слога на почетку ријечи:

[...] да се **ваки** не враћамо кући (140); [...] **вако** се више дурати не мере (140); [...] поскапаће ми, вала, оно дјече ко **тићи** (157); Ниси зар Ти дао Муји од Кладуше ту власт да буде јастреб, **тица** грабљивица (176).

Из наведених примјера види се да примјери афезе нису толико бројни, те да се углавном свде на изостављање консонанта **n** (у секвенци **nm**) у иницијалној позицији, те самогласника **o** у показним замјеницама и замјеничким прилозима. С друге стране, Ћопић инсистира на досљедној употреби гласа **x** на почетку ријечи, што је карактеристика говора муслиманског становништва:

[...] ни у **хану**, ни у џамији, ни у кавани, ни код рођене куће (135); [...] што не приличи ниједном правовјерном, а камоли **хоџи** (136); Проклети **хајван**, никад се најести нећеш (148); **Хајте, хајте**, улазите сви (149); Ето, **халал** ти био (152); Па

⁷ Класификација фоностилема преузета је из рада Милоша Ковачевића *Фонолошке фигуре у приповијеткама Стевана Сремца* (1998).

ходи, Ловро, **ходи** (153); Нећемо, дина ми, имати жита ни за двије **хефте** (156); Ма неће свијет, али **хоћеш** ти, чујеш ли (156); Да бар неко **хоће** да исприча нешто ведро и лијепо (168); [...] па ако **хош** да знаш како и зашто, **хајд**, брате, па га питај (174) и др.

4.3.2. *Апокопа* је рестриктивни фоностилем настао редукцијом фонеме или слога на крају ријечи (ако то није вокал иза кога слиједи лексема која почиње самогласником). Ни овај вид рестриктивних фоностилема није толико чест у циклусу; најчешће се губи вокал **е** у узвику **хајде**, затим сугласник **х** у прилогу **одмах**, вокал **и** у везнику **или**, вокал **о** у везнику **него** и сл.:

Хајд, болан, што си се окарио (138); Аман, помагај, Насрадин-хоџа, или нас **одма** вође побиј (140); [...] откад је код тебе каву попио, да је **одма** оздравио (141); [...] **нег** што ме на то наћера ова људска биједи и несретлук (142); [...] и **свак** се подмирује из његова млина (151); [...] **ил** ја у мраку добро не разабирем (153); [...] волим прије умријети, па **нек** ме нема (156); А **јес** ти то, Насрадин-хоџа? (164); Је ли то божја **ил** људска правда и направа (165); Да, хоџа, **управ** тако (169); **Ил** држиш, ваљда, да ти је сабља вреднија од моје дреноваче (178) итд.

Бројнији су, међутим, примјери лексема у којима се сугласник **х** чува у финалној позицији, па чак и кад је ријеч о прилогу **одмах**:

[...] све ме некако **страх** нестаће га (135); него радиш ко да ти је вас дуњалук брат – и **Влах**, и Шокац, и Чивут (136); ко да моћни **Алах** није поставио границе између људи (136); Еј, **сиромах**, опусти појата, охладње мјесто гдје је лежао (137); **Ех**, грехота у Бога, што их **оставих** (141); [...] тога се белаја и не **сјетих** (157); [...] чини ми се, нешто би ми **одмах** лакше било (169); А то си ти, Тале, једва те **препознадох** (180); Ето тако, рођена моја, не буди луда, него **одмах**, колико сјутра, дијете у руке, па на Светињу (184); Ето, реко **бих** овој мојој будали да ми привије какав мелем од убоја, а не смијем (185); [...] **одмах** идем и до тога несрећног врела (186); Ето **изгубих** душу (195) и др.

4.3.3. Рестриктивни фоностилем настао редукцијом фонеме или слога у средини ријечи зове се *синкопа*. У новоштокавским говорима често долази до изостављања неке фонеме или слога у средини ријечи. Овакви облици лексема заступљени су и у говору ликова у првом циклусу Ћопићеве друге збирке, али нису чести. На примјер, појављује се нестандартни облик презент глагола **хтјети** (**хош**): „Он је тако удесио па ако **хош** да знаш како и зашто, хајд, брате, па га питај“ (174), а карактеристичан је и гласовни лик именице **чоек**: „Шенуо **чоек** памећу, дина ми“ (172); „Кажем ти, ко **чоеку**: лаж је!“ (186).

Много чешће јављају се примјери лексема у којима се фонема **х** у медијалној позицији чува, али и стандардни облик именице **човјек**:

[...] а онда ћу се **проходати** тамо-амо кроз варош да видим шта још има ново (138); Нема у **човјеку** ни **Влаха** ни Турчина (139); Ех, **грехота** у Бога, што их оставих (141); Нагазио **човјек**, **рахмета** ми материна (156); Баш је и мене јутрос **плахо** рездила (157); [...] иде **човјек** красти своје рођено жито (158); Гдје си већ, **човјече?** (158); Берија, берија, оробеше нас **пустахије!** (159); [...] пуни амбари, пуни до **врха** (165); Ето, гдје нестале онаквог честитог и доброг **човјека** (173) и др.

4.3.4. *Синереза*, рестриктивни фоностилем у којем долази до контракције двају вокала или слогова у један, у циклусу *Насрадин-хоџа* у *Босни* остварује се контракцијом вокалских група у мушком роду глаголских придјева радних, те у поредбеном субјунктору **као**. У већем дијелу крајишких говора вокалска скупина **ао** контрахује се у **о** (в. Дешић, 1976: 76–78), а у складу с тим су и примјери преузети из говора Ћопићевих ликова:

[...] **ко** да моћни Алах није поставио границе између људи (136); Хајдемо у механу да мало посједимо и промухабетимо **ко** људи (138); Кад си већ толико загазио и **киндисо** (139); Ма **казиво** је један падавичар из Млиништа (141); [...] што си се удудучио **ко** да си дрвен (148); Голема је и пространа његова кућа **ко** широко море (149); Свађе сам већ **пито** па нико не да (157); Ама зар си, Ловро, **мого** и помислити да ћу и ја с њима (164–165) итд.

4.3.5. *Краза* је посебан случај контракције јер настаје спајањем крајњег и почетног вокала двију контактних ријечи, те тако од двије ријечи настаје једна (Ковачевић, 1998: 17). Примјер овог фоностилема у Ћопићевој збирци представља лексема **штоно**, која је остварена захваљујући *елизији*⁸:

Аха, оној жени **штоно** је по пољима скупљала клас (194); Да он има своју лијепу памет, не би сад под старост нашо да се дости и скита с оним лудим Талом од Орашца **штоно** га зову Талом Будалином (185).

4.4. *Адјекциони* или *простриктивни фоностилеми* у језику су много рјеђи (в. Ковачевић, 1998: 18), а исти је случај и у приказаном (туђем) говору у првом циклусу анализираних Ћопићевих збирки. Они се, с обзиром на положај који заузима додати елемент у структури лексеме, могу подијелити у неколико подтипова.

4.4.1. Ако се фонема или слог додају почетку примарног облика лексеме, остварује се *про(с)теза* (Ковачевић 1998: 18). Специфичан примјер је глагол **највољети**, који се налази у једном сегменту ауторског дискурса: „Овако, одмах с ноћи, **најволио** је да путује“ (147). Стјепан Бабић наводи да је овај глагол настао префиксацијом помоћу префикса **нај-** (Babić 1986: 483), а његово мишљење преузима и Иван Клајн (Клајн, 2002: 260). Милош Ковачевић убраја овај глагол у простетичке лексеме, јер сматра да је „у питању облик који је настао рестриктивно-простриктивним поступком: *највише волели – најволе-ли*“ (Ковачевић, 1998: 18).

4.4.2. *Парагога* се остварује додавањем фонеме или слога крају примарног облика лексеме (Ковачевић, 1998: 19). *Дијереза* је „посебан случај парагоге и настаје кад се лексема продужује за један слог, и то тако што се од једног слога у примарном облику у изведеном облику праве два“ (Ковачевић, 1998: 19). У новелама првог циклуса ова појава је ријетка, а репрезентује је упо-

⁸ Ако се изоставља самогласник на крају ријечи, и то само испред ријечи која почиње вокалом, у лексеми се добија рестриктивни фоностилем који се назива *елизија*, а може се сматрати врстом *апкопе* (Ковачевић, 1998: 15).

треба форми с континуантама наставака старих тврдих основа у придјевској промјени, што је, иначе, широко распрострањена појава (не само у придјевској промјени) у свим новоштокавским говорима размјештеним западније од ријеке Врбас (исп. Дешић, 1976: 220–221, 246 и 250; Драгичевић, 1986: 134, 150–151 и 154–155, као и тамо поменуту литературу): [...] помијешај млијеко од девет **бијелије** кобила (143). (У овој лексеми остварена је и *апостола*.)

4.4.3. Ако се фонема или слог умећу у средину примарног облика лексема, остварује се *епентеза* (Ковачевић, 1998: 19). Као примјери лексема из анализираних новела послужиће лексема **комендија**, али и лексема **кахва** и **сахат**, које су у функцији етнојезичке карактеризације:

Окарио се зар због нечег хоџа па му није ни до еглена ни до **кахве** (147); Ето ти сад, баш имају и право моје џематлије што ме резиле да ми млин по **сахата** лети празан, док се ја досјетим да га зауставим (153); Ил ти то са мном ћераш **комендију**? (158).

4.5. *Трансмутациони* или *пермутациони фоностилеми* представљају промјену распореда појединих фонема или слогова у лексеми. Њима се не мијења фонолошки састав њеног примарног облика. Овом типу фоностилема припада *метатеза*, која настаје промјеном мјеста двије фонеме или два слога у једној лексеми (Ковачевић, 1998: 20).

Метатеза је честа у крајишким говорима (в. Дешић, 1976: 193–194), а у говору Ћопићевих ликова појављују се метатеза **с** и **в** у лексеми **сав** (како је данас у стандардном облику), те метатеза **о** и **в** у дијалекатском ијекавском облику **овђе(н)**:

[...] него радиш ко да ти је **вас** дуњалук брат (136); Аман, помагај, Насрадин-хоџа, или нас одма **вође** побиј, да се ваки не враћамо кући (140); [...] може у њу стати **вас** божји дуњалук (149).

4.6. *Имутациони* или *супституционални фоностилеми* такође се појављују у говору ликова циклуса *Насрадин-хоџа у Босни*. У њима се, за разлику од пермутационих, мијења фонолошки састав лексема, будући да се једна или више фонема из примарног облика супституише другим фонемама у стилематичном облику (Ковачевић, 1998: 21). Издвајају се замјена фонеме **ф** (иако се она у бројним примјерима чува), те супституција **ж** са **р** у облицима презента глагола **моћи**, мада се често и фонема **о** у тим облицима супституише са **е**. Нема, међутим, колебања у употреби гласова **ч** и **ћ**, што би се могло очекивати у говору ликова муслимана.

[...] ни у хану, ни у џамији, ни у **кавани**, ни код рођене куће (135); [...] вако се више дурати не **мере** (140); **Море** бити, биће нешто добро, док хоџа онако весело виче (158) и др.

4.6.1. У посебну групу супституционалних фоностилема могу се сврстати лексема у којима су реализована нестандардна ијекавска јотовања. Овак-

ви су примјери (углавном *тј* → *ћ*, *дј* → *ђ*) чести у говору ликова анализираних новела:

[...] нег што ме на то **наћера** ова људска биједи и несретлук (142); Е, брате, кад немаш око шта **лећети**, онда ти само божја милост помоћи може (144); Ма, збиља, **ђе** ти је брашно (153); **Свађе** сам већ пито па нико не да (157); Берија, народе, има ли **иће** ико! (159) итд.

5. Носилац другог циклуса, *Делија Мартин*, јесте Мартин Пеулић, сиромах и сањар – симбол крајишког сељака из периода кризе (Марјановић, 2003: 109). Вјечиту борбу за бољи живот људи свог завичаја Ћопић је представио заснивајући визију Мартиновог лика на фантазији, комици и нагону за причом (Марјановић, 2003: 110). Мартин у тежак свакодневни живот сељака уноси оптимизам и неки другачији поглед, на шта указује наратор у новели *Одбрана Мартина*:

„Једино можда Мартин Пеулић друкчије мудрује, али Мартин је човјек своје руке и код њега све иде. Али иако је таки био, ипак су га сви они овога замрлог љетњег поподнева жељно очекивали, јер без њега нема честита еглена. Дође он тако и донесе нешто што се не плете по свакидашњим разговорима, нешто што само он може видјети и чути. А људи га слушају ослоњени на своје шљаке, ћутке климајући главама, тону у чудне мисли и свијет им бар за тренутак постаје друкчији. Чини им се, да ипак постоји у свијету још нешто, што, ето, може бар да се наслути кад човјек тако сједи и слуша Мартиново приповиједање“ (234).

5.1. Језик ликова другог циклуса *Бојовника и бјегунаца* у одређеној мјери разликује се од језика Насрадин-хоџе и његових џематлија. Поред разлика на лексичком плану, које се првенствено огледају у мањој заступљености турцизама, постоје разлике и на фонетско-фонолошком нивоу. Оне служе, прије свега, етничкој карактеризацији ликова.

5.2. Рестриктивни фоностилеми бројнији су него у првом циклусу. Ћопић, дакле, добро познаје завичајни језик, те употребљава карактеристичне фонолошке варијантске облике лексема које тако добијају статус *етнолеката*.

5.2.1. Примјери *аферезе* указују на разлике између говора муслиманског и српског становништва. То се, прије свега, односи на изостављање фонеме *х* у иницијалној позицији. Поред ове карактеристике, у репрезентолошком дискурсу другог циклуса јављају се и примјери каквих има и у првом, а то су варијанте лексема у којима је дошло до изостављања консонанта *п* (у секвенци *пш*) у иницијалној позицији, те самогласника *о* у замјеничким прилозима.

[...] куд нас је Бог, **вала** му и слава, **вако** притего сушом (206); **Оћемо** ли тако, људи? (207); [...] да овршем нешто **шенице** (208); [...] па си се последије **валио**, како сам ја тобож испред тебе бјежо (213); [...] али ви, **вала** Богу, знате мене (216); **Ајде** ти, Мартине, ноћаске остани вође (223); [...] каква је **шеница**, отреса ли се

посве кад се жање? (229); [...] па ти мога Мартина шљакама – отуда **оћу**, отуда нећу (236); [...] кад по њему **одају** двије крмаче (239); И ето сад, шта ти **нако** као мислиш (239) и др.

5.2.2. И примјери *апологе* имају функцију етничке карактеризације ликова (у поређењу са стањем у говору ликова првог циклуса) – најчешће се губи сугласник **х** у свим врстама ријечи. С друге стране, губе се и вокал **о** у везнику **него**, вокал **а** у партикули **нека**, те вокал **и** у партикули **ли** и сл.:

[...] А, богами, друге није, **нег** да је ми идемо разваљивати (206); **Одма** ће сутра у комшилук (209); Е, вала, Враница, да не **каза** (– **казах**) теби, до сјутра **би** (– **бих**) се учрво (210); **Држ** де га, Ђукане (213); Добар, браћо, **гра** у овога мога газде (215); [...] **застадо** ја и **стадо** нешто слуктити (217); [...] идем **одма** да јој све кажем (218); То он, као **тобож**, мисли на нашег Мартина (218); [...] шта **би** ја знао с њим да разговарам (222); Нека **њи нек** тамо у миру почивају (224); А би **л** то тако било праведно, Мартине брате? (224); Па чије су **нег** наше? (225); Ја вавијек жалим што свог покојног Богдана не **одведе** доктору (225–226); [...] па ја све **покрадо** (227); Та **свак** умире (242); **Јес** добро чуо и утувио што сам ти реко (244); Дођи и сједи лијепо **увр** стола (244) итд.

5.2.3. Лексеме у којима се остварује синкопа такође су бројније у другом циклусу него у првом, нарочито када је у питању изостављање сугласника **х**, губљење неакцентованог вокала **и**, а много чешће појављује се и гласовни лик именице *човјек* – **чоек** (вокатив ове именице јавља се у два облика – **чоече** : **чоче**):

[...] мора **чоек** ко што спада **наранити** свога радника (206); [...] па још ако не буду навраћали воду, неће **уватити**, што се каже, ни за једну пуру (206); Него ти си, Мартине, **чоек** брзорек (207); Ајде, **чоче**, сједи, што двориш ко млада (208); Ма, што је теби ноћаске, **чоече**, што не спаваш? (209); [...] ја се већ **оладио** (217); Би реко **чоек**, не иде на ногама нег на балванима (217); Ајд, **мучте** болан (224); Ето, чисто ми би мило кад онако јуначки **о'сова** (230); да ти само видиш **њиова** добра (238) и др.

5.2.4. *Хаплоглогија* настаје редукцијом једног од два једнака контактна слога у ријечи и као таква представља посебан случај *синкопе* (Ковачевић, 1998: 16). Присутна је у западнобосанским говорима (в. Дешић, 1976: 191–192), а у другом циклусу Ћопићеве збирке *Бојовници и бјегунци* забиљежен је примјер именице **куруз**:

[...] туд нам и ти Поткалињци одвратише читав поток на своје **курузе** (206); [...] па вољ му сијати **курузе**, вољ шеницу (238).

5.2.5. Примјери *синерезе* слични су примјерима издвојеним из првог циклуса. У говору ликова појављује се још и прилог **сведно**, лексема у којој се два иста вокала сливају у један након синкопирања сугласника између њих (сонант **ј** често се губи у интервокалном положају) (**свеједно** → **сведно** → **свѣдно**), па се она може схватити као примјер *синерезе*.

[...] Грмеч је чист **ко** огледало (205); [...] ни досад се ја ни пред ким нијесам **уклањо**, па нећу ни сад (206); [...] ти с људима **пошо** да га залијеваш (207); Не би ја ни оно **казо** (207); Ајде, чоче, сједи, што двориш **ко** млада (208); [...] код куће ме чека **посо** (208); А **реко** си се још зарана вратити (209); [...] како сам ја тобож испред тебе **бјежо** (213); [...] мени **сведно** – био мрак, био дан, ја се не бојим (216) и др.

5.2.6. Као примјер *кразе* и у другом циклусу појављује се лексема **штоно**: А моја Дева код мене жуљала сув крув и била жељна омрска, **штоно** кажу, и на Божић (238); [...] и сит сам и пјан, **штоно** се каже (243).

5.3. Када је ријеч о *адјекционим* или *простриктивним фоностилемима*, у другом циклусу постоје примјери који нису забиљежени у првом.

5.3.1. Поред глагола **највољети**, који је забиљежен и у првом циклусу, као примјер *про(с)тезе* у циклусу *Делија Мартин* појављује се и лексема **јонет**, која одсликава распрострањену појаву у новоштокавским говорима да се као простетички елемент јавља сугласник **ј** у неким лексемама које почињу самогласником.

[...] него, чујете, људи, **јонет** (206); [...] јер ђаволи, далеко им кућа, **најволе** да одају око млинскије јажа (217); Да се он **јонет** неђе не туче с ђаволима (235) и др.

5.3.2. Релативно су чести примјери *парагоге*:

Ма, што је теби **ноћаске**, чочече, што не спаваш? (209); Еј, шта је теби **ноћаске**, виле ти на сан дошле (209); [...] не знате ви **синоћке** са мнош (216); [...] кад ја **синоћке** нијесам набелајисо (216); Мој брате, враћам ти се ја **синоћке** одоздо (216); А да вам **текар** још ја станем приповиједати (226); А да ти знаш, Урошићу, што је мени Симица Џакула **јутроске** приповиједо (237) и др.

5.3.3. И у новелама другог циклуса *дијерезу* представљају случајеви употребе форми с континуантама наставака старих тврдих основа у придјевској промјени, али су овдје бројнији:

[...] кренем **онијем** путем кроза шуму (216); [...] није се с **мртвијема** шалити (224); А веле, силне су паре у земљу закопане и штокуда по **старијем** зидинама (224); Ја брате не могу **својијем** срцем допуштити да ти одеш гладан с овога свијета (244) итд.

5.3.4. Као примјери лексема у којима је остварена *епентеза* појављују се **брезобразлук** и **брез**:

Ето ти сад, види тога **брезобразлука** (206); А јес ти видио, молим те, како се ја први подиго и викну да треба одма, **брез** оклијевања, кренути и брану провалити (207); Седам би кућа **брез** брашна остало (209) итд.

5.4. Лексема, односно дијалекатски облик **вође(н)**, у којем је извршена метатеза **о** и **в**, и у овом циклусу примјер је *трансмутационих* или *пермутационих фоностилема*:

Него, људи, данас смо се ми **вође**, молећи Бога, окупили да се посавјетујемо шта ћемо радити (206); Ајде ти, Мартине, ноћаске остани **вође** (223) итд.

5.5. *Имутациони или супституционални фоностилеме* такође се појављују у говору ликова циклуса *Делија Мартин*.

5.5.1. С обзиром на стање у крајишким, али и у главнини новоштокавских говора, очекивано се у репрезентолошком дискурсу овог циклуса издвајају замјене фонема **х** и **ф**, затим замјена **с** са **ш**, те супституција **ж** са **р**, али и бројне друге супституције, од којих неке одсликавају необразованост ликова:

[...] вршидба је ту, посленици су ту, треба **крува**, пите, колачића (206); Не даду, вели, па да дође и **комесија** (206); Док би се они поново договорили и стали да подижу нову брану, дотле би и **цандари** уредовали (206); [...] а ја из његове руке попадо трнокоп, па скочи и подаврије **ш** њим под она брвна у води (208); Онда ми сербез **моремо** отићи и све развалити (207); Не смијем, не смијем, **крува** ми (209); [...] ти ли то **нами** одвраћаш воду (213); **Ћаћин** га **ћаћа**, ко му не би вјеровао (218); Свашта би се теби могло обноћ **притревити** (224); [...] још се човјеку **море** ноћас штошта присањати (224); [...] напатише ко **Кристоса** (225); [...] па да у њу једанпут у неђељи долази **доктур** да прегледава болеснике (225); О, о, људи, колики смо ми **сиромаци** (226); Па све здраво и **црљено**, пуца, брате, од једрине, па ето (239); Благо њему, нек се само смирио **сиромак** (241); Ја брате не могу својим срцем **допуштити** да ти одеш гладан с овога свијета (244) итд.

5.5.2. Бројни су и примјери лексема у којима су реализована нестандардна ијекavsка јотовања:

[...] па сад самељи **ђе** ћеш (206); [...] а немаш **ђе** да самељеш (206); Е немој ти сад, Лазо, **прећеривати** ко Благоја преко таве (207); Не би ја ни оно казо да нас оне ноћи од Лукина гроба не **поћера** вукодлак (207); **Ће** си ти то био у свету **неђељу**, да нијеси што радио? Кажу да ти **поћекад** и **неђељом** радиш (208); [...] нит што мореш отуд сербезно **доћерати** (225) и др.

5.6. У говору ликова другог циклуса појављују се и нестандардни икавски облици, који су у крајишким говорима двоструког поријекла: „или су из западnobосанског шћакавског говора, тј. новијег су поријекла, или су из икавских говора западне Херцеговине, Далмације и Лике“ (Дешић, 1976: 122).

[...] неко с трнокопом, неко са **сикиром**, неко с крампом, па ћемо све развалити и стући у пиктију (207); Ајд, ајд, мучи и ради што сам ти **заповидио** (212); [...] кад ја синоћке нијесам набелајисо, **живићу**, вала, сто година (216).

6. У овом невеликом истраживању нарочита пажња посвећена је фоностилемима у сегменту репрезентолошког дискурса који се назива *туђи говор*. Поред фоностилема, као што је већ речено, у говору ликова оба циклуса збирке *Бојовници и бјегунци* појављују се и други типови стилема који нису

обухваћени овом анализом, а који доприносе како индивидуалној тако и етничкој карактеризацији ликова. Међу *лексикостилемима* најзначајнији у том погледу јесу турцизми, нарочито када је ријеч о циклусу *Насрадин-хоџа у Босни*, што би неко детаљније истраживање требало и да покаже.

Иако су понегдје видљива одступања од дијалекта, анализа је показала да је Ћопић добро познавао језик свога завичаја и да је у другој збирци исцрпио готово све карактеристичне фонолошке варијантске облике лексема у функцији етнолеката. Осим пуке карактеризације, оне имају значајан утицај на перцепцију новела и важан су чинилац у стварању њихове умјетничке вриједности.

Извор

Ћопић, В. (1979). *Bojovnici i bjegunci*. Sabrana djela Branka Ćopića. Knjiga prva. Sarajevo–Beograd: Svjetlost – Veselin Masleša – Prosveta.

Литература

- Babić, S. (1986). *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: JAZU – Globus.
- Bahtin, M. (1980). *Marksizam i filozofija jezika*. prev. R. Matijašević. Beograd: Nolit.
- Black, E. (2006). *Pragmatic Stylistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Дешић, М. (1976). Западнобосански ијекавски говори. *Српски дијалектолошки зборник XXI*, 1–316.
- Драгичевић, М. (1986). Говор личких јекаваца. *Српски дијалектолошки зборник XXXII*. Београд, 7–241.
- Katnić Bakaršić, M. (2001). *Stilistika*. Sarajevo: Ljiljan.
- Клајн, И. (2002). *Творба речи у савременом српском језику. Слагање и префиксација*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска.
- Ковачевић, М. (1998). Фонолошке фигуре у приповијеткама Стевана Сремца. У *Стилске фигуре и књижевни текст*. Београд: Требник, 11–23.
- Ковачевић, М. (2000). *Стилистика и граматика стилских фигура*. Крагујевац: Кантакузин.
- Ковачевић, М. (2012). О граматичко-стилистичком терминосистему туђег говора. *Српски језик XVII*, 13–38.
- Leovac, S. (1981). Branko Ćopić. U Muris Idrizović (ur.) *Kritičari o Branku Ćopiću*. Sarajevo: Svjetlost, 40–52.
- Марјановић, В. (2003). *Живот и дело Бранка Ћопића*. Бања Лука: Глас српски.
- Микић, Р. (2008). Књижевни језик и језик књижевности. У Д. Михаиловић и др. (ур.) *Дијалекти и српска књижевност*. Врање: Књижевна заједница „Борисав Станковић“, 55–78.

- Милашин, Г. (2012). Новелистички елементи у *Бојовницима и бјегунцима* Бранка Ћопића. У Б. Тошовић (ур.) *Поетика, стилистика и лингвистика Ћопићевог приповиједања, Зборник радова*. Грац – Бања Лука: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, 83–96.
- Novaković, B. (1981). Na međuprostoru tragike i humora. U M. Idrizović (ur.) *Kritičari o Branku Ćopiću*. Sarajevo: Svjetlost, 107–128.
- Ћосић Вукић, А. (2006). Циклус као приповедачка форма у делу Бранка Ћопића. У Д. Бранковић (ур.) *Култура и образовање, Зборник радова*, књ. 7, том I. Бања Лука: Филозофски факултет, 67–74.

Goran Milašin

SPEECH CHARACTERIZATION IN THE COLLECTION *BOJOVNICI I BJEGUNCI* BY BRANKO ĆOPIĆ

Summary: Speech characterization is an important part of literary text analysis. In this paper, on the example of the collection of novells *Bojovnici i bjegunci (Soldiers and fugitives)* by Branko Ćopić, it is considered – from the stylistic point of view – how the author uses various types of unusual language forms in his characters' talk, mostly for the purpose of speech characterization. A special attention has been given to the phonostylemes.

Key words: Branko Ćopić, *Bojovnici i bjegunci (Soldiers and fugitives)*, speech characterization, authorial discourse, represented speech